

Предмет психологічної науки

1. Предмет та об'єкт психології.
2. Етапи розвитку психології.
3. Галузі психології.
4. Зв'язок психології з іншими науками.
5. Завдання сучасної психології.

Література:

1. Введение в психологию / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Академия, 1995. – С. 70 – 85.
2. Дубровина И.В. Психология. – М.: Просвещение, 1999. – 5 – 30.
3. Загальна психологія / О.Скрипченко, Л.Волинська, З.Огороднійчук та інші. – К.: «А.П.Н.», 2001. – С. 63 – 73.
4. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. посібник. – К., 2000. – С. 38-50.
5. Немов Р.С. Психология. В 3 кн. Кн.1 – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 12 – 16.
6. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов та ін. – К., 1999. – С. 12-30.

1. Предмет та об'єкт психології.

Об'єктом кожної науки є та реальність, яку вона вивчає, безвідносно до самого факту вивчення (тобто оскільки ця реальність є об'єктивною). Об'єкт психології становить психічна реальність як така. Якщо не мати сумнів у існуванні цієї реальності (а далі цей можливий сумнів буде нами розв'язаний), то психологія теж має право на існування. У чому ж специфіка психічної реальності? За видатним вітчизняним психологом

Г. І. Челпановим, який стояв біля витоків наукової психології взагалі, відмінність психічних явищ від явищ фізичних і матеріальних, які складають предмет наук про природу, полягає в тому, що:

1) психічні явища не можуть бути сприйнятими через посередництво зовнішніх органів чуття (зовнішнього досвіду), а можуть безпосередньо пізнаватися тільки шляхом внутрішнього досвіду;

2) психічні явища можуть бути підвладні безпосередньому спогляданню тільки тієї особи, яка їх переживає - тоді як фізичні явища можуть сприйматися великою кількістю споглядачів;

3) психічним явищам не може бути приписана просторова протяжність (на відміну від явищ, скажімо, фізіологічних).

Щодо третього пункту можна зазначити, що згідно сучасним поглядам просторовість психічним явищам може бути приписана (але не протяжність у «фізичному» просторі, яку справедливо заперечував Г. І. Челпанов).

Психічна реальність - чи є вона взагалі? Як це не дивно, у цьому не впевнені навіть деякі психологи, хоча якщо її немає, то нема й сенсу в існуванні психології як окремої науки. Довести існування психічної реальності можна за допомогою зв'язків психіки з іншими планами, рівнями дійсності. Якщо вона не є повністю обумовленою жодним із них, якщо взаємодія психічного з непсихічним відбувається «на рівних», то психіка становить самостійну реальність, таку ж об'єктивно існуючу, як всі інші. Головні аргументи існування психічної реальності:

1) психофізичний - психічний образ не визначається остаточно структурою фізичного об'єкта, який у ньому відображується, залежність між інтенсивністю подразника та інтенсивністю відчуття не пряма, а логарифмічна (психофізичний закон Вебера-Фехнера) чи ступенева (закон Стівенса);

2) психохімічний - вплив на психіку фармакологічних речовин викликає такі явища (наприклад, галюцинації), які не можна пояснити, виходячи з формули речовини;

3) психофізіологічний - психічний образ у своєму змісті не збігається із фізіологічним носієм - нервовим імпульсом, який іде рефлекторною дугою через нервову систему;

дефектів, спеціальну організацію навчального експерименту та психологічного тренінгу, розробку рекомендацій щодо способу життя з урахуванням віку та індивідуальності людини. Ці завдання виконують науковці-психологи, які працюють у спеціальних установах, та практичні психологи (які працюють у школі, промисловості, спорті тощо).

Психологи, зокрема, консультують, допомагають людині обрати спеціальність, роботу, яка відповідає її інтересам та здібностям, надають допомогу, пов'язану з процесами адаптації.

Психокорекцію фахівці розуміють як діяльність, пов'язану з виправленням тих особливостей психічного розвитку, які за звичаєною системою критеріїв не відповідають установленій нормі. У психології методи корекції надзвичайно різноманітні.

4) психосоматичний - психічні особливості певною мірою залежать від будови тіла (конституціональні типології характеру Кречмера й Шелдона, френологія Галля), але не визначаються ними остаточно - так збільшений об'єм мозку зовсім не свідчить про вищі розумові здібності людини, тоді як недостатній може спричинити їх відсутність;

5) психосоціальний - психіка людини не є повністю залежною від оточуючого суспільного світу, інакше уніфікація людей у межах певного суспільства була б всеосяжною і повною.

Кожна наука відрізняється від інших за своїм предметом та методом як шляхом його пізнання. Предметом кожної науки має бути сутність її об'єкту. Що ж може бути визначеном як сутність психічного? На це питання є дуже багато відповідей, оскільки предмет науки (на відміну від об'єкту) залежить від того кута зору, під яким сприймають досліджувану реальність науковці. Протягом існування науки її предмет може певним чином трансформуватись, і це не завжди буде свідчити про те, що на зміну одній науці прийшла інша. Рефлексія над своїм предметом, прагнення до його все більш точного визначення, переформулювання у зв'язку з новими точками зору й повернення до попередніх формулювань у пошуку втрачених аспектів смислу - все це нормальні процеси життя науки. Кожне з наведених нижче формулювань предмету психології має певні переваги.

2. Етапи розвитку психології.

Слово "психологія" походить від двох старогрецьких слів: *psyche*, що означає дихання, душа і *logos*, що означає наука. Дослівно: психологія наука про душу. Проте, в наш час ніхто так не визначає психологію як науку. В своїх першоджерелах поняття про душу носило матеріалістичний характер. Так, матеріалістичні філософи (Демокрит, Лукрецій, Епікур) розуміли душу людини як різновидність матерії, як тілесне утворення, яке виникає із кулькоподібних, дрібних і найбільш рухливих атомів. А філософ ідеаліст Платон розумів душу людини як щось божественне, яке відрізняється від тіла. Душа, перш ніж потрапити в тіло людини, існує відокремлено у вищому світі, де пізнає ідеї вічну і незмінну суть. Попавши в тіло, душа починає згадувати бачене до народження. Тобто, нематеріальна душа є носієм і причиною психічного життя людини її думок, переживань і волі. Ідеалістична теорія Платона, яка трактувала тіло і психіку як два самостійних і антагоністичних начал, поклала основу для всіх наступних ідеалістичних теорій.

Релігія на основі глибокої віри внесла в поняття про душу релігійний зміст. За релігійним розумінням, душа це нематеріальна, безтілесна істота, яка нібито покидає тіло людини в момент її смерті і продовжує існувати в потойбічному світі. Великий філософ Аристотель в трактаті "Про душу" виділив психологію як своєрідну сферу знань і вперше висунув ідею

нероздільності душі і живого тіла. Душа, психіка проявляються в різноманітних здатностях до діяльності: чуттєвій, рухливій, розумній і ін., вищі здатності виникають із нижчих і на їх основі. Первинна пізнавальна здатність людини відчуття, воно приймає форми чуттєво сприйманих предметів без їх матерії, подібно до того, як "віск приймає відбиток печатки без заліза і золота". Відчуття залишають слід у вигляді уявлень образів тих предметів, які раніше діяли на органи чуття. Аристотель показав, що ці образи з'єднуються у трьох напрямках: за подібністю, за суміжністю і за контрастом, тим самим вказав на основні види зв'язків асоціації в психічній діяльності.

Таким чином, на першому етапі свого становлення психологія існувала як *наука про душу*. Таке визначення було дано більше як 2000 років тому.

Наявністю душі намагалися пояснити всі незрозумілі явища в житті людини. Сама душа уподібнювалась із тілом людини, що стало основою антропоморфізму. Але так як душа нечувана і небачена, то залишається лише вірити в її існування. А все те, що побудоване на вірі не є наукою, а є різновидністю релігії.

З подальшим розвитком природничих наук, психологія як наука про душу не задовольняє вчених. Тому, що все те, що стверджує психологія душі неможливо довести, так як його неможливо об'єктивно спостерігати та практично аналізувати. А тому залишається тільки вірити. Вчення, яке засноване лише на вірі, воно в тій чи іншій мірі є формою релігійного відношення до світу, а не наукового. В результаті виникає інший спосіб пояснення дійсності. Цей спосіб дістав назву теорії захованих властивостей і субстанцій. Це мало свій відповідний вплив і на психологію. В результаті перестали говорити про душу, а почали про інше. Людина, чи людський мозок має особливу властивість, завдяки якій вона здатна думати, відчувати, бажати і таке інше. Ця властивість дістала назву свідомості. Так історично виникло друге визначення предмету психології. На зміну психології душі прийшла так звана *психологія свідомості*, тобто другий етап розвитку психологічної науки.

В 60-х роках XIX ст. сталося виділення психології в самостійну науку. Воно було пов'язане зі створенням спеціальних науково-дослідницьких установ – психологічних лабораторій та інститутів, кафедр у вищих навчальних закладах, а також з введенням експерименту для вивчення психічних явищ. Першим варіантом експериментальної психології як самостійної наукової дисципліни стала фізіологічна психологія німецького вченого В. Вундта (1832 – 1920), творця першої у світі психологічної лабораторії. В області свідомості, вважав він, діє особлива психічна причинність, що підлягає науковому об'єктивному дослідженню.

Психологія пов'язана із природничими науками. На перетині з фізикою Г. Т. Фехнером утворена галузь психології *психофізика*, яка вивчає психічні явища в залежності від фізичних ситуацій, наприклад, залежність інтенсивності відчуття від сили чи тривалості фізичного подразника. На перетині з нейрофізіологією існує спеціальна галузь дослідження *психофізіологія*, головною проблемою якої є причинне пояснення психічних явищ через діяльність нейрофізіологічних механізмів. На перетині медичної психології, нейрофізіології та патопсихології склалася галузь *психофармакологія*, яка досліджує вплив на психіку людини фармакологічних засобів. На перетині з зоологією існує наука зоопсихологія, яка займається особливостями психіки тварин. Плідні зв'язки психології з гуманітарними науками. Синтетичною науковою дисципліною є *психолінгвістика*, яка вивчає обумовленість процесів мовлення та сприйняття мови структурою самої мови.

Психологія активно застосовує у власне психологічних цілях методи математичного моделювання й статистики, при цьому математичний апарат, що його застосовують у психології, має певну специфіку.

6. Завдання сучасної психології.

Психологічна наука розв'язує три групи завдань: науково-дослідні, діагностичні, корекційні.

Науково-дослідні завдання передбачають вивчення об'єкта науки на різних рівнях. Наприклад, на рівні загальних закономірностей і факторів розвитку розв'язуються такі завдання:

- а) дослідження вікової динаміки окремих психофізіологічних функцій, процесів, властивостей;
- б) виявлення окремих взаємозв'язків психіки впродовж усього життєвого циклу людини з урахуванням її діяльності.

Діагностичні завдання мають на меті:

1) розпізнати й оцінити рівень психіки особистості, ступінь зрілості індивідуальних і соціальних характеристик людини на різних етапах;

2) оцінити відхилення у психічному розвитку порівняно з віком і досвідом;

3) визначити потенційні можливості психічного розвитку;

4) здобути наукові дані для вдосконалення та прогнозування розвитку окремого індивіда.

Виконання діагностичних завдань передбачає визначення конкретного завдання, добір відповідних методів збирання даних, аналіз зібраних даних та інтерпретацію їх, встановлення діагнозу, формулювання психологічного прогнозу.

Корекційні (психокорекційні) завдання спрямовані на виправлення дефектів у психічному розвитку, усунення причин, що призводять до таких

Генетична психологія вивчає спадкові механізми психіки і поведінки, їхню залежність від генотипу.

Вікова психологія вивчає онтогенез людської психіки, специфічні психічні особливості індивіда в процесі зміни вікових стадій його розвитку; вона розгалужується на дитячу психологію, психологію підлітка, психологію юності, акмеологію (психологію зрілої людини) та геронтопсихологію (психологію старості).

Диференціацію, психічні відмінності між окремими індивідами й групами, а також причини й наслідки цих відмінностей вивчає *диференціальна психологія*.

Соціальна психологія вивчає людські взаємовідносини, явища, що виникають у процесі спілкування і взаємодії людей у різного роду групах, зокрема у сім'ї, школі, учнівському і педагогічному колективах. Такі знання необхідні для психологічно правильної організації виховання.

Педагогічна психологія об'єднує всю інформацію, пов'язану з навчанням і вихованням. Особлива увага тут приділяється обґрунтуванню і розробці методів навчання і виховання людей різного віку.

Медична психологія вивчає психологічні аспекти діяльності лікаря і поведінки хворого на різних етапах перебігу патологічного процесу.

Психотерапія вивчає проблему впливів із лікувальною метою на психіку хворого. Комплекс знань, що містить систематичний опис процесу надання психологічної допомоги окремим людям, групам, чи організаціям, установам, становить собою консультативну психологію.

Патопсихологія вивчає закономірності розладів і відхилень психічної діяльності і якостей особистості людини.

Юридична психологія розглядає опанування людиною правових норм і правил поведінки, а також проблеми формування правової самосвідомості.

Психодіагностика розробляє методи виявлення і виміру індивідуально-психологічних особливостей людини.

4. Зв'язок психології з іншими науками.

Психологія має тісний генетичний зв'язок передусім із філософією. У нашій метафорі «дерева» філософія виступає тим «грунтом», який тримає в собі «коріння» психології. Філософія (й передусім філософська антропологія - для загальної психології, та соціальна філософія - для соціальної психології) становить наукову методологію психологічної науки, тобто систему найбільш загальних засад, до якої психологи повинні звертатися, щоб їх дослідницькі дії не втрачали наукової вартості. Сучасна філософія багатоманітна, тож психолог може вирішувати, якої саме філософської методології він буде дотримуватись у конкретному дослідженні: екзистенціалізму, позитивізму, герменевтики, феноменології чи, може, марксизму.

Психологія свідомості вже заснована на спостереженні, експерименті нагромадила значний матеріал про властивості і закономірності внутрішнього психічного життя людини. Проте, у всьому цьому матеріалі є одна суттєва особливість він зібраний за допомогою методу, який має суб'єктивний характер. Тобто, психологія свідомості використовує спостереження людини над самим собою, над власними внутрішніми станами, переживаннями, думками, бажаннями, і таке інше. Таке специфічне спостереження дістало назву інтроспекції. При інтроспекції спостережувані явища "видимі" тільки тій людині, в "душі" якої вони протікають. А тому ми не можемо перевірити, чи правильно усвідомлює людина ті психічні процеси, які їй наявні. Ми не можемо бути впевненими, що втручання самоспостереження не змінює сам характер протікання психічних процесів. У зв'язку з цим багато вчених на початку ХХ століття прийшли до висновку, що психологія, щоб стати наукою повинна взагалі викинути із свого предмету питання про свідомість, а залишити лише те, що можна безпосередньо побачити і зафіксувати. В результаті наступає третій етап розвитку психології психологія як *наука про поведінку*. Цей етап дістав назву біхевіоризм. Засновником цього напрямку був Дж. Уотсон (1878 - 1958). Він виступив проти погляду на психологію як науку про безпосереднє переживання суб'єктивних явищ. Поняття про образи, мислення, почуття тощо замінив поняттям про м'язові та секреторні реакції. Уотсон запропонував схему "стимул - реакція" (S - R), яка означає, що в кожній ситуації стимулу S відповідає певна поведінка чи реакція R. Він вважав, що за допомогою цієї схеми можна пояснити будь - яку діяльність людини. Під стимулом розуміється кожен фізичний, хімічний чи механічний агент, який здатний подразнити рецептори сенсорної системи.

Зовні предмет психології, запропонований біхевіористами, нібито строго відповідає вимогам науки. Адже поведінка, реакції це те, що можна безпосередньо спостерігати, контролювати і вимірювати. Тобто, всі вимоги науки тут мають місце. Спостерігаючи поведінку, реакції, ми дійсно досліджуємо об'єктивні факти. Але ця об'єктивність ілюзорна і поверхова. Сама поведінка, самі реакції, дії і вчинки людини визначаються її думками, почуттями, бажаннями, тобто, відповідними мотивами. І якщо ми не враховуємо ці мотиви, то ми тим самим втрачаємо можливість зрозуміти і саму поведінку. В результаті психологія поведінки викидає із психології саму психологію, а залишає лише одну поведінку.

Який предмет слід обрати як остаточний? На це питання кожний дослідник відповідає сам, виходячи з власного досвіду, але ці відповіді мають різний ступінь виправданості. Людині, яка бажає зрозуміти сутність психології як науки, необхідно досконально знати всі наявні варіанти з їх недоліками та перевагами.

Як бачимо, шлях становлення психології як науки надзвичайно складний. На цьому шляху одна криза змінює другу. На початку криза психології душі, потім криза психології свідомості, а тепер криза психології поведінки. І кожен раз, коли з'ясовувалась помилковість або обмеженість шляху, вибраного психологією, знаходились скептики, які заявляли, що психологія взагалі не може бути наукою. При цьому посилались на те, що вона займається невидимими внутрішніми процесами в голові людини, що "душа" не пізнавана, що її науково дослідити не можна. В чому помилковість таких тверджень? Справа в тому, що на всьому шляху становлення вчені невірно розв'язували основні для психології питання про відношення між буттям і свідомістю, між суб'єктивним і об'єктивним, духовним і матеріальним, між психікою і поведінкою. Одні з них розв'язували всі питання з позиції ідеалізму, де свідомість, психічне це особливості особливого носія душі або духа, які відрізняються від матерії і не залежать від неї. Другі розв'язували ті ж самі питання з позиції вульгарного матеріалізму, для них психічне нічим не відрізняється від матеріального.

Як одні, так і другі твердження протирічать і сучасним даним науки і основам наукового підходу до дійсності.

Вихід з цього тупика було знайдено на четвертому етапі розвитку психологічної науки, коли вдалось довести, що між психічним і матеріальним існує не протиріччя і не тотожність, а єдність. Психіка являє собою функцію, тобто спосіб дії, відповідної форми високо організованої матерії нервової системи і в вищому її прояві мозку. Носієм психічного є матерія. Таким чином психологія це *наука про закономірності виникнення, розвитку і прояву психіки взагалі і людської свідомості зокрема.*

3. Галузі психології.

У даний час психологія являє дуже розгалужену систему наук. У ній виділяється багато галузей, які є напрямками наукових досліджень, що розвиваються відносно самостійно. Беручи до уваги цей факт, а також ту обставину, що зараз система психологічних наук продовжує активно розвиватися (кожні 4-5 років з'являється якийсь новий напрямок), вірніше було б говорити не про одну науку психологію, а про комплекс психологічних наук, що розвиваються.

Їх, у свою чергу, можна поділити на фундаментальні і прикладні, загальні і спеціальні. Фундаментальні, або базові, галузі психологічних наук мають спільне значення для розуміння і пояснення психології і поведінки людей незалежно від того, хто вони і якою конкретно діяльністю займаються. Ці галузі покликані давати знання, однаково необхідні усім, кого цікавлять психологія і поведінка людей. У силу такої універсальності ці знання іноді об'єднують терміном "загальна психологія".

Прикладними називають галузі науки, досягнення яких використовуються на практиці. Загальні галузі ставлять і вирішують проблеми, однаково важливі для розвитку усіх без винятку наукових напрямків, а спеціальні - виділяють питання, що являють особливий інтерес для пізнання якоїсь однієї або декількох груп явищ.

Розглянемо деякі фундаментальні і прикладні, загальні і спеціальні галузі психології, пов'язані з освітою.

Загальна психологія досліджує індивіда, виділяючи в ньому пізнавальні процеси й особистість. Пізнавальні процеси охоплюють відчуття, сприйняття, уявлення, увагу, пам'ять, уяву, мислення і мову. За допомогою цих процесів людина одержує і переробляє інформацію про світ, вони ж беруть участь у формуванні і перетворенні знань. Особистість має особливості, що визначають справи і вчинки людини. Це - емоції, здібності, диспозиції, установки, мотивація, темперамент, характер і воля.

Спеціальні *галузі психології*, тісно пов'язані з теорією і практикою навчання і виховання дітей, утворюють систему, подану на рис.

